

Юрій Володимирович Педос,

Харківський національний університет внутрішніх справ (ад'юнкт);



<https://orcid.org/0009-0005-3053-5713>,

e-mail: mayutaup@ukr.net

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Положення Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судову експертизу» закріплюють правовий статус експерта як учасника кримінального провадження, що є найважливішою юридичною гарантією об'єктивності й усобиності проведення експертного дослідження. Аналіз змісту цих нормативних актів свідчить про наявність розбіжностей і неточностей у визначеннях та формулюваннях окремих положень, що не сприяє їх однозначному розумінню. У зв'язку із цим на підставі проведеного аналізу правового статусу експерта у кримінальному провадженні сформульовано і подано пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства шляхом унесення змін і доповнень до окремих положень ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: експерт, права, обов'язки, кримінальне провадження, клопотання, висновок, предмет, об'єкт, дослідження.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Реалії сьогодення засвідчують, що нормативно-правове закріплення основних положень, порядку й особливостей участі експерта у кримінальному провадженні потребує визначення основних шляхів їх реалізації у правозастосовній сфері. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються форми участі експерта у кримінальному судочинстві, гарантії його процесуальних прав, свобод і законних інтересів, вимоги до експерта як іншого учасника кримінального процесу, правова природа висновку експерта, порядок імплементації досвіду зарубіжних країн щодо залучення експерта у кримінальне провадження, а також закріплення його правового статусу як учасника кримінального провадження.

Стан дослідження проблеми

Упродовж багатьох років аспекти залучення експерта у кримінальному провадженні були предметом дослідження вчених, що слугували основою для формування загальних положень його участі у кримінальному судочинстві. Зокрема, значний науковий доробок представлений у працях таких науковців, як В. М. Абрамова,

Т. В. Авер'янова, В. Д. Басай, А. М. Головченко, А. В. Дудич, О. М. Духфенюк, І. В. Кучинська, В. П. Молчанова, В. І. Молчанова, М. М. Михеєнко, М. М. Надіжко, В. В. Рожнова, Б. В. Романюк, П. І. Репешко, Н. М. Сенченко, А. М. Титов, Т. В. Тютюнник, А. Д. Удалова, М. Г. Щербаковський, В. Д. Юрчишин, М. С. Ющенко та ін.

Однак у своїх працях дослідники здебільшого розглядали окремі аспекти цієї проблематики. Зокрема, увага зосереджувалася на процесуальному статусі експерта у кримінальному провадженні, питаннях експертної ініціативи, його прав на винагороду, відшкодування витрат, окремих обов'язків, а також різних видів відповідальності експерта тощо. Водночас залишається низка як практичних, так і теоретичних проблемних напрямів, що потребують ґрунтового аналізу і теоретичного осмислення в контексті участі експерта у кримінальному провадженні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження правового статусу експерта як учасника кримінального провадження. Основними завданнями дослідження є розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині визначення прав та обов'язків експерта у кримінальному провадженні.

Наукова новизна дослідження

Сформульовано та надано конкретні пропозиції щодо вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства України в частині прав та обов'язків експерта як учасника кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

Кримінальний процес полягає в багаторівневій діяльності визначених законом учасників кримінального провадження (фізичних, юридичних, службових і посадових осіб, органів, підрозділів, відомств та організацій), які наділені відповідними правами й обов'язками та, взаємодіючи між собою, вступають у процесуальні правовідносини. Так, до учасників кримінального провадження законодавець, зокрема, відносить експерта (п. 25 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, далі – КПК України)¹, закріплюючи його права й обов'язки положеннями статей 69 та 70 КПК

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.04.2025).

України, нормами Закону України «Про судову експертизу»¹ та постановами Кабінету Міністрів щодо окремих видів діяльності, наприклад оцінювання документів², тощо.

Водночас із метою об'єктивного дослідження певних напрямів необхідним є правильне розуміння основних понять. Так, під час вивчення та аналізу правового статусу експерта як учасника кримінального провадження постає питання щодо змісту цього терміна, оскільки у правовій літературі існує багато наукових міркувань щодо визначення поняття «правовий статус». Зокрема, автори Юридичної енциклопедії стверджують, що правовий статус суб'єкта – це сукупність його прав та обов'язків [1, с. 626]. О. Ф. Скакун визначає правовий статус як систему закріплених у нормативно-правових актах та гарантованих державою прав, свобод, обов'язків і відповідальності особи [2, с. 377]. П. М. Рабінович розмежовує загальний, спеціальний та індивідуальний правовий статус: загальний полягає в конституційних правах і обов'язках, спеціальний складається з особливих прав і обов'язків певної групи суб'єктів, а індивідуальний правовий статус охоплює права й обов'язки окремої особи, якими вона наділена тепер, тобто юридичні можливості особи в певний момент її існування [3, с. 70]. А. Стеблянко визначає сутнісною характеристикою правового статусу комплекс юридичних прав, свобод та обов'язків особи [4, с. 328] тощо. Аналізуючи дискусійні твердження науковців щодо змісту правового статусу, варто зауважити, що кожен із них розглядає категорії прав та обов'язків, що, на нашу думку, є коректним для визначення становища особи в певній сфері, тобто її належної та допустимої поведінки в межах правового поля.

Дослідження правового статусу експерта як учасника кримінального провадження потребує вивчення його прав та обов'язків, якими цей суб'єкт наділений під час кримінального судочинства. Так, стаття 69 КПК України надає експерту широке коло прав і обов'язків, що відрізняє його від інших учасників процесу, адже він є самостійним суб'єктом кримінального провадження. Водночас аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства свідчить про наявність низки проблемних питань, які виникають у процесі вивчення правового статусу експерта. Досліджуючи норми КПК України

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 03.04.2025).

² Про проведення експертизи цінності документів : постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 № 1004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1004-2007-п> (дата звернення: 03.04.2025).

щодо закріплення прав експерта, необхідно зупинитися та звернути увагу на такі проблемні аспекти.

Зокрема, п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК України закріплено право експерта бути присутнім під час проведення процесуальних дій, вказуючи, що вони повинні стосуватись предметів та об'єктів дослідження, а п. 5 цієї ж частини статті законодавець окремо наділяє експерта правом ставити запитання щодо предмета й об'єкта експертизи особам, які беруть участь у кримінальному процесі.

Аналізуючи ці положення КПК України, по-перше, необхідно зауважити, що вони взаємопов'язані, адже лише під час проведення слідчих (розшукових) дій експерт має право ставити запитання учасникам цієї процесуальної дії. Автори науково-практичного коментаря до КПК України також зазначають, що коли експерт бере участь у слідчих (розшукових) діях, пов'язаних із предметами або об'єктами експертизи, зокрема під час допиту, огляду місця події, речей або документів тощо, він може ставити запитання та звертати увагу на обставини, що мають значення для його висновку, із подальшим унесенням висунутих міркувань і зауважень до протоколу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії [5, с. 203]. У зв'язку із цим постає питання щодо доцільності формулювання цих прав як окремих пунктів ст. 69 КПК України.

По-друге, сумніви з точки зору належної законодавчої техніки викликає формулювання положення щодо суб'єктів, яким експерт може ставити запитання. Законодавець зазначає, що такими суб'єктами є учасники кримінального провадження, тобто всі особи, які беруть у ньому участь. Таке узагальнення є некоректним, адже експерт має право ставити запитання лише під час проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад: допитуваній особі під час допиту, особі, яка впізнає або яку впізнають, під час процедури впізнання, підозрюваному під час слідчого експерименту тощо. Так, положення Закону України «Про судову експертизу» та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 8 січня 1998 р. № 53/5¹ містять єдине формулювання щодо цих прав експерта з визначенням осіб, кому він може ставити запитання. Зокрема, п. 3 ст. 13 Закону України «Про судову експертизу»² та абз. 5 п. 2.1. розд. II Інструкції передбачено, що експерт з дозволу суб'єкта призначення експертизи має право бути присутнім під час

1 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.01.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 03.04.2025).

2 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 03.04.2025).

проведення процесуальних дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета або об'єкта експертизи.

У наукових колах також активно обговорюється порушена нами проблематика наділення експерта окремими правами, закріпленими в пунктах 3 і 5 ч. 3 ст. 69 КПК України. Наприклад, А. В. Дудич пропонує внести зміни до ч. 3 ст. 69 КПК України, а саме: виключити п. 5, а п. 3 цієї ж частини викласти в такій редакції: «...з дозволу особи або органу, що призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення процесуальних дій, ставити запитання, які стосуються предмета та об'єкта дослідження, особам, які беруть у них участь» [6, с. 219]. На нашу думку, запропоновані науковцем зміни є обґрунтованими та заслуговують на підтримку.

Зі свого боку А. В. Максимів пропонує таку редакцію п. 5 ч. 3 ст. 69 КПК України: «...заявляти клопотання про проведення процесуальних дій із метою з'ясування питань, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, брати участь у їх проведенні та ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні» [7, с. 206]. Однак з огляду на запропоновану науковцем редакцію постає питання щодо наявності дублювання окремих аспектів пунктів 2 і 3 цієї ж частини статті, зокрема щодо подання клопотань і участі експерта у процесуальних діях. Тому, на нашу думку, подальше дослідження права експерта на участь у процесуальних діях і можливість діалогу з іншими учасниками під час таких дій щодо предмета й об'єкта експертизи, а також аналіз чинних положень КПК України та наукових підходів до їх законодавчого формулювання свідчить про необхідність унесення змін до відповідних норм.

Продовжуючи дослідження правового статусу експерта в контексті наданих йому прав, звернімо увагу на закріплене в п. 6 ч. 3 ст. 69 КПК України право експерта на відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи та викликом для надання пояснень чи показань, а також на одержання винагороди за виконану роботу лише у випадках, коли проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, залученої як експерт. Зміст цього положення визначає дві форми оплати праці експерта: відшкодування процесуальних витрат і винагороду за виконану роботу (ст. 118 КПК України). Умовою реалізації цього права є факт проведення експертизи, що не пов'язана з виконанням службових обов'язків експерта.

Так, згідно з абз. 3 п. 1 Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим

установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів від 1 липня 1996 р. № 710¹ (далі – Інструкція) витратами, пов'язаними з участю експерта у кримінальному провадженні та проведенням відповідного експертного дослідження за межами населеного пункту його постійного проживання, є: вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати, що пов'язані з орендою житла, та добові.

Отже, якщо експертне дослідження, що стосується предмета або об'єкта кримінального провадження, здійснюється на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, його законного представника, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, таку експертизу оплачує ініціатор. Однак законодавець передбачає порядок подальшої компенсації таких процесуальних витрат у разі виграшу судової справи. Коли експертне дослідження призначене судом або за постановою слідчого, дізнавача чи прокурора, то оплата здійснюється з державного бюджету з можливістю подальшої компенсації засудженою особою. Так, положення ст. 122 КПК України передбачають, що витрати, пов'язані із залученням експерта у кримінальному провадженні (зокрема, проїзд, добові та винагорода за виконану роботу), відшкодовує сторона, яка подала клопотання про його виклик. Водночас згідно з ч. 2 ст. 124 КПК України в разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь держави витрати, пов'язані із залученням експерта².

Крім того, процес відшкодування зазначених витрат не обмежується випадками призначення або проведення експертизи в межах кримінального провадження. Сторона, на користь якої ухвалено рішення, має право на компенсацію витрат за проведену експертизу ще до подання цивільного позову, за умови, що ці витрати були пов'язані з розглядом справи, за результатами якої суд урахував відповідний висновок як доказ³.

1 Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів : постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-п> (дата звернення: 03.04.2025).

2 Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.04.2025).

3 Сторона, на користь якої ухвалено рішення, має право на відшкодування витрат за експертизу, проведену до подання позову, якщо такі витрати пов'язані з розглядом справи – ВП ВС // Судова влада України : офіц.

У разі виклику експерта, який працює в державній спеціалізованій установі судової експертизи, слідчим, дізнавачем, прокурором або працівником суду для залучення його як спеціаліста у кримінальному провадженні, відповідно до п. 13 Інструкції заробітна плата та витрати, пов'язані з відрядженням, відшкодовуються за рахунок державного бюджету в межах коштів, передбачених на проведення експертиз.

Стосовно винагороди за виконану роботу, що не належить до службових обов'язків експерта, положення п. 5 Інструкції визначають, що розмір такої винагороди не може перевищувати нормативну вартість проведення відповідних видів судової експертизи в науково-дослідних установах Міністерства юстиції України та встановлюється в порядку, передбаченому законом. Зазначені виплати здійснюються органом, який залучив експерта, за рахунок коштів, передбачених кошторисом на ці цілі, на підставі постанови або ухвали.

Однак постає питання щодо строків одержання винагород і відповідних відшкодувань, оскільки виплата таких процесуальних витрат здійснюється за фактом їх понесення. Звісно, такі компенсації та виплати проводяться на підставі укладеного договору між експертом та ініціатором проведення дослідження в межах цивільно-правових відносин. Водночас, на нашу думку, доцільним є доповнення відповідного положення вказівкою на необхідність здійснення виплат і відшкодувань у розумний строк.

Дослідження правового статусу експерта, як зазначалося вище, крім його прав, передбачає також вивчення його обов'язків як учасника кримінального провадження, які визначені частинами 5, 6 та 7 ст. 69 КПК України. Водночас аналіз обов'язків експерта як учасника кримінального провадження ставить питання щодо якості законодавчої техніки їх закріплення та забезпечення обов'язковості виконання відповідних положень. Зокрема, на нашу думку, доцільним є включення змісту частин 6 та 7 ст. 69 КПК України до переліку обов'язків експерта з одночасним доповненням відповідних пунктів до ч. 5 цієї ж статті.

Висновки

Проведений нами аналіз правового статусу експерта як учасника кримінального провадження спонукав до розроблення та надання пропозицій щодо запровадження таких змін задля вдосконалення кримінального процесуального законодавства:

– зміст п. 5 ч. 3 ст. 69 КПК України викласти в такій редакції: «5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження учасникам відповідної процесуальної дії»;

– доповнити п. 6 ч. 3 ст. 69 КПК України словами «у розумні строки» та викласти в такій редакції: «6) у розумні строки одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт»;

– доповнити ч. 5 ст. 69 КПК України пунктом 6 такого змісту: «6) невідкладно повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів»;

– доповнити ч. 5 ст. 69 КПК України пунктом 7 такого змісту: «7) заявити клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, у разі виникнення сумніву щодо змісту й обсягу доручення, щодо його уточнення, залучення інших експертів або повідомити про неможливість проведення експертизи за поставленими перед ним запитаннями».

Однак із метою формулювання пропозицій щодо комплексного вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині участі експерта у кримінальному провадженні порушені в цій статті проблемні питання правового статусу експерта як учасника кримінального провадження потребують подальшого дослідження та ґрунтовного наукового аналізу.

Список бібліографічних посилань: 1. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 2002. Т. 5: П–С. 736 с. 2. Скаун О. Ф. Теорія держави та права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с. 3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Вид. 6-те. Харків : Консум, 2002. 320 с. 4. Стеблянка А., Безвін О. Конституційно-правовий статус іноземців в Україні та деякі особливості реалізації їхніх прав і свобод. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 327–331. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-72>. 5. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстиніан, 2012. 1224 с. 6. Дудич А. В. Права експерта у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 2 (5). С. 213–223. 7. Максимів А. В. Процесуальний статус експерта у кримінальному провадженні: окремі аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 205–207.

Надійшла до редколегії 08.04.2025

Прийнята до опублікування 11.05.2025



Pedos Yu. V. Procedural Status of an Expert in Criminal Proceedings

The provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On Forensic Expertise” establish the legal status of an expert as a participant in criminal proceedings, which is the most important legal guarantee of the objectivity and comprehensiveness of expert research. A detailed study of the content of these regulations indicates that there are discrepancies and inaccuracies in the definitions and wording of certain provisions, which does not contribute to the unambiguousness of their understanding. Based on the results of the study of the provisions of current legislation, scientific opinion and practice of application of legislative provisions regulating the legal status of an expert as a participant in criminal proceedings, the author identifies problematic issues and formulates proposals for improving criminal procedure legislation in this area. In particular, it is proposed to amend and supplement the provisions of certain paragraphs of Article 69 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, setting out their content as follows: para. 5, part 3 – “to ask questions relating to the subject and objects of the study to the participants of the relevant procedural action”; para. 6(3) – “to receive remuneration for the work performed and reimbursement of expenses related to the examination and summons to provide explanations or testimony within a reasonable time, if the examination is not the official duty of the person involved as an expert”; clause 6(5) – “to immediately notify the person who engaged him or her or the court that commissioned the expert examination of the impossibility of conducting the examination due to the lack of necessary knowledge or without the involvement of other experts”; clause 7(5) – “to file a petition to the person who appointed the expert examination or the court that commissioned it, if there is a doubt about the content and scope of the assignment, its clarification, involvement of other experts or to notify of the impossibility of conducting the examination according to the questions posed to him or her”.

Keywords: expert, rights, duties, criminal proceedings, petition, opinion, subject, object, research.

